

Christian Berkel

De appelboom



A.W. Bruna Uitgevers

Stilte.

Een boom viel met een klap op de grond. De mannen zetten hun motorzagen weer aan. Een kreet. Het gegil strekte zich uit en blies zich op, de zaag groef zijn tanden in de volgende dennenboom. Ik durfde me niet om te draaien. Mijn hart kromp ineen. Ik hoorde hoe de wortels van de honderdjarige reus langzaam uit de grond werden gescheurd, hoorde zijn weerstand in de val breken.

Ik zat op een muurtje van rode klinkers bij de ingang van ons nieuwe huis. Aan de overkant van de straat vormden de strak gelakte houten hekjes in de ochtendzon een keten, van waarachter in de stilte van de buitenwijk het geblaf van honden klonk. Achter mijn rug, in het kniehoge gras van zo'n toverachtige tuin waar ieder kind van droomt, lagen acht dode dennenbomen. Acht. Ik had meegeteld. Alleen de kleine toverboom stond nog overeind. Die mochten ze niet vellen. Mijn vader had het me beloofd. Voorzichtig draaide ik me in de doodse stilte om.

Ik verloor mijn evenwicht. Een val als een schrikmoment. Ik zette me krachtig schrap tegen de wijzers van de klok in. En nog terwijl ik viel, of zweefde, nog voordat mijn zesjarige hoofd op de stenen platen sloeg, zag ik hem in al zijn eenvoudige schoonheid. De zon priemde door zijn bladeren, zijn vruchten lichtten op. Hij stond nog. Alleen. Niet verloren, maar fier. Mijn appelboom.

1

‘Zo, weer eens op bezoek bij je moeder?’

Alsof dat de bloemenverkoopster wat aanging. En dan dat onverholen verwijt in haar stem. Wat wist zij er nou van? Hier in Spandau kende iedereen iedereen. Onuitstaanbaar. Ik betaalde snel en verliet de winkel.

Met de bloemen in de hand sloeg ik het smalle paadje tussen de woonblokken in. Ze hadden in elk geval nog het benul gehad om die schoenendozen rondom een grasveldje te groeperen. Mijn ouders hadden hier een woning gehuurd nadat ze hun huis in Frohnau hadden verkocht om het grootste deel van het jaar in Spanje te gaan wonen. Daarmee kwam mijn vader de belofte na die hij mijn moeder tientallen jaren eerder had gedaan, in de jaren vijftig, toen zij uit Argentinië was teruggekeerd en niet meer kon aarden in Duitsland. Dit land was haar thuis niet meer, en kon dat ook nooit meer worden.

‘Kom gauw binnen.’

Mijn moeder stond in de deuropening, slechts gekleed in een ochtendjas. Nog voordat ik haar de bos bloemen in handen kon drukken, trok ze me het halletje in. Sinds mijn laatste bezoek waren er een paar weken verstreken. De herfst ging over in regen en sneeuw. Het was koud geworden.

‘Ik moet je iets vertellen.’

Eenmaal in de kleine woonkamer draaide ze zich om en gooide haar hoofd in haar nek. ‘Ik ben getrouwd.’

Een vliegtuig vloog denderend over de wijk. Mijn vader was negen jaar eerder, op 24 december 2001, overleden.

‘Waarom heb je me dat niet verteld?’ vroeg ik.

Ze nam me onderzoekend op, bleef even zwijgen.

‘Maak je niet druk, hij is alweer dood.’

‘Hoe... Maar...’

‘Leveraandoening.’

‘Aha.’

‘Ja, net als je vader, die had het ook aan zijn lever, destijds al, in de oorlog. Viel zomaar ineens om. Dood. Bij Carl was het net zoiets. Hij heeft je vader in de oorlog nog gekend. Ze zaten samen in een kamp in Rusland.’

‘Hoe... Wie is er in Rusland overleden?’

‘Nou ja zeg, je vader.’

‘Nee.’

‘Nee?’ Ze lachte ongelovig. ‘Dat zal ik toch zeker wel weten? Hij was per slot van rekening mijn man, ook al mochten we onder Adolf niet trouwen.’

‘Nee, hij kan niet in de oorlog zijn overleden, want dan zou ik niet zijn geboren... of hij zou mijn vader niet zijn geweest.’

‘Natuurlijk was hij je vader! Nou nog mooier, zeg. Hoe kom je daar nou weer bij? Jouw hoofd lijkt wel een oud krot dat op instorten staat.’

‘Ja maar... ik ben in 1957 geboren, dus dan kan hij niet in de oorlog zijn gesneuveld, ik bedoel overleden, en mij twaalf jaar na het einde van de oorlog hebben verwekt.’

Ze keek me woedend aan. ‘Jij hebt ze niet meer allemaal op een rijtje.’ Haar troebele ogen fixeerden me. ‘Dat is toch zeker om te gillen, nee, echt! Maar luister even goed. Carl heeft me heel veel geld nagelaten, omdat hij, nou ja, hij wilde dat ik onder de pannen was, snap je, en omdat hij altijd gedoe had met zijn familie vanwege mij...’

‘Waarom dat dan?’

‘Nou ja, hij was van de familie Benz.’ Ze liet een stilte vallen en keek me veelbetekenend aan.

‘Benz?’

‘Ja, Daimler Benz.’ De naam rolde als een achtcilinder over haar tong.

‘En waarom had hij vanwege jou gedoe met zijn familie?’

‘Jij bent niet echt vlot van begrip, hè? Die zijn natuurlijk bang voor erfenisjagers. En bovendien was Carl een stuk jonger dan ik. Dat vonden ze ook maar niks.’

‘Hoe oud was hij dan?’

‘Nou ja, zo precies weet ik dat ook niet meer. Zevenenveertig? Ik vergeet sommige dingen tegenwoordig, weet je? Misschien ook zesenveertig, eind veertig zeg maar, of misschien begin... Hoe dan ook.’

‘Maar ik dacht dat hij met papa in Russische krijgsgeschiedenis zat?’

‘Dat zei ik toch? Je moet wel opletten, hoor.’

‘Nee, ik bedoel alleen maar, dan kan hij niet eind veertig zijn geweest... niet als hij samen met papa in een kamp in Rusland heeft gezeten.’

Ik hoopte dat ze zou inbinden, al besepte ik dat ze dat niet kon. Tegenstrijdigheden hadden haar ook vroeger nooit gestoord. Toch kon ik het niet laten en ik deed nog een poging.

‘Dan zou hij dus zo ongeveer van jouw leeftijd moeten zijn geweest.’

‘Maar dat was hij niet, hij was dertig jaar jonger. Punt uit. Maar moet je horen, hij heeft twee miljoen euro op mijn rekening overgemaakt. En omdat ik dat geld niet nodig heb, wilde ik het aan je zus en jou geven.’ Ze keek me stralend aan.

‘O, dat is heel lief van je, maar wil je het niet liever zelf houden?’

‘Waarvoor? Ik heb genoeg en ik hoef wat mij betreft ook

niet heel lang meer mee te gaan. Ik ken het inmiddels allemaal van haver tot gort en ik heb geen zin om me te gaan zitten vervelen. O, maar voor we naar de bank gaan om dat geld op te nemen, wil ik eerst nog langs het Interconti.’

Ik keek haar vragend aan.

‘Nou ja, daar hebben Carl en ik onze huwelijksnacht doorgebracht, en toen ben ik me daar toch de volgende ochtend mijn bruidsjurk vergeten! Waarschijnlijk hangt hij daar nog in de kast. Die wil ik wel terug hebben.’

Ik was naar mijn moeder gekomen met een notitieblok vol aantekeningen, ik wilde haar uitvragen over mijn vader – en zij vertelde over haar huwelijk met Carl Benz.

Ik begreep dat de tijd waar ik naar op zoek was niet in vergetelheid was geraakt. Hij begon voor mijn ogen op te lossen. Wat overbleef waren brokstukken uit haar leven. Enkele motieven doken in verschillende variaties op, werden ergens opnieuw aan vastgeknoopt, als een schilderij dat in stukken is gesneden, waarbij een paar stukken verloren zijn gegaan en andere tot een nieuw geheel samengevoegd. Alsof tijdens het vergeten de ziel opnieuw wordt gecartografeerd.

En mijn vader, met wie ze haar leven had gedeeld – sinds haar dertiende jaar – mijn vader was verdwenen, lang geleden in de oorlog omgekomen, vervangen door Carl Benz.

Mijn vader had van maart 1945 tot eind 1950 in Russische krijgsgevangenschap gezeten. Veranderde ze de tijd dat ze van hem gescheiden was geweest nu in zijn dood? Ze had hem toen allicht verloren gewaand, was begonnen zijn dood te accepteren, zoals veel vrouwen destijds, en zo was die dood een tijdlang haar werkelijkheid geweest. Greep haar verdwijnende geheugen daar nu op terug?

Het filiaal van de Sparkasse was maar een paar minuten lopen.

Mijn moeder stevende doelgericht op een medewerker af. Ze legde een grote, lege tas op de balie. ‘Goedemiddag, kunt u het saldo van mijn rekening opvragen? Sala Nohl,’ zei ze op bezadigde, bijna plechtige toon. Na de dood van mijn vader had ze haar meisjesnaam weer aangenomen.

‘Maar natuurlijk, mevrouw.’ De man knikte beleefd.

Ze glimlachte mij samenzweerderig toe. Even sloeg de twijfel bij mij toe. Dat was toch volstrekt onmogelijk? Of toch niet?

‘3.766 euro en 88 cent, mevrouw.’

Ze leek even te schrikken. ‘Nee, mijn andere rekening.’

De medewerker keek niet-begrijpend.

Ze draaide zich naar mij toe en schudde zuchtend haar hoofd, alsof ze zich wilde verontschuldigen voor die onbekwame bankemployee die nog heel wat te leren had. Voor deze ene keer zou zij het grootmoedig door de vingers zien.

‘Het spijt me, mevrouw, maar u hebt bij ons alleen deze rekening.’

‘O, is dat zo?’

Ze knikte onzeker, alle kleur trok uit haar gezicht weg. ‘Goed, dan kom ik morgen nog een keer terug, als uw chef aanwezig is.’

De arme man keek mij vragend aan. ‘Maar natuurlijk, mevrouw.’

Ik nam haar voorzichtig bij de arm en liep met haar naar buiten.

Op straat bleef ze na een paar stappen staan. Ze keek me gealarmeerd aan. ‘Ik kan dat toch niet allemaal hebben gedroomd?’

Ik sprak met artsen, schilderde mijn observaties zo nauwgezet mogelijk, ook de vroegste tekenen van het inzettende

verval, en ik kreeg te horen wat ik van begin af aan al had geweten. Er zat niets anders op dan haar te vergezellen op de onafwendbare weg tot aan de ingang van de tunnel waar ze, stap voor stap, het herinneringloze duister in zou gaan. Een psychiater adviseerde me mijn moeder zo vaak mogelijk te bezoeken. Regelmatige gesprekken, sociale contacten zouden het verloop kunnen verlichten. De bezoeken vielen me zwaar. Het kostte me af en toe tijd voor ik me in haar wereld kon indenken. Meestal lukte het me pas achteraf de beelden voor mijn geestesoog te ordenen, als ik weer alleen was met mezelf en de klank van haar stem.

Sommige mensen weten nog altijd hoe de taart smaakte die hun moeder vroeger op zondag op tafel zette, een bijzondere maaltijd, hun lievelingsgerecht, waarvan de geur altijd weer de afgesloten ruimtes van hun kinderjaren weet te openen. Anderen herinneren zich haar parfum, haar omhelzingen, haar waken aan hun ziekbed, haar manier van lopen, van bewegen, het silhouet van haar rug als ze het licht uitdeed en de kamer verliet, de kus die hun angst voor het in slaap vallen wegnam, haar lach en haar meelevende tranen, of haar stille, houvast gevende aanwezigheid. Voor mij waren het haar woorden. Woorden die veranderden in beelden, die mijn eigen beelden werden, de vloer, de wanden, de ramen en deuren van mijn wereld. Niets was in mijn kinderjaren zo verwarrend als haar zwijgen. En nu? Zou ze langzaam een wereld binnenglijden waarin er geen gemeenschappelijke taal meer was?

De psychiater legde me uit dat er zelfs in de waan altijd een verbinding is met de realiteit, maar dat die niet altijd gemakkelijk te vinden is. 'Als iemand met paranoia bij de ochtendvisite vertelt dat een verpleger hem de hele nacht heeft mishandeld met elektromagnetische stralen, dan kun je ervan uitgaan dat die verpleger de avond tevoren niet al te vriendelijk is geweest tegen die patiënt.' Maar zo ernstig,

zei hij, was mijn moeder er, op grond van mijn beschrijvingen, nog niet aan toe. Ik vroeg om zijn diagnose. Hij glimlachte en haalde zijn schouders op. ‘Schiet u iets op met een etiket?’ Ik drong niet aan. Wat had ik aan een woord waarvan ik de draagwijdte niet kon bevatten? Bij het afscheid legde hij een hand op mijn schouder. Even had ik het gevoel alsof ik hem al een eeuwigheid kende. ‘Vooral niet de moed verliezen.’

Thuis zocht ik in oude fotoalbums naar sporen uit haar vroegere leven. Ik was begonnen mijn gesprekken met haar op te nemen. Ik begon de opnames af te luisteren, telkens weer, en mijn aanvankelijke schrik maakte plaats voor een onrustige nieuwsgierigheid. Tegelijk voelde ik me als een gluurder, een indringer. Deze opnames, die me uiteindelijk zo dierbaar werden, bevatten de essentie van haar leven, een muntje dat in een bodemloze donkere put leek te vallen. Kon ik werkelijk een vorm van herinnering vinden in haar vergeten? Naar wat voor een duister kelderkamertje zou ze me voeren? En wat zat er verborgen achter de keerzijde van deze medaille? Kon het zijn dat indrukwekkende gebeurtenissen uit haar leven op nog diepere lagen zouden stuiten en zich daar tot een nieuwe werkelijkheid verdichten? Werden de hiaten in onze familiegeschiedenis in het vergeten blootgelegd? Was de officiële versie van onze geschiedenis slechts een gedomesticeerde herinnering, een duiding met doorhalingen en aanvullingen, zoals we die allemaal gebruiken in een poging uit de disparate delen van ons bestaan, de overvloed aan onverteerde dingen, een begrijpelijk geheel te vormen, een identiteit? Bij elk bezoek informeerde ik behoedzaam, groef ik dieper. Hoe verder de gebeurtenissen in het verleden lagen, hoe beter mijn moeder ze zich leek te herinneren. De geschiedenis van mijn ouders nam

schimmig voor mijn ogen vorm aan, magische momentopnames in het ontwikkelbad van een verloren tijd.

Ik stond bij haar voor de deur in Spandau. Ik had aangebeld en bleef onrustig staan wachten. Een beklemmende stilte. Grijs en smerig leek alles hier, hoewel de paadjes nauwgezet werden onderhouden. De lucht was vochtig, aan de horizon verzamelden zich een paar onweerswolken. En als er niemand opendeed? Misschien was ze dood. Misschien lag ze dood in de gang of uitgestrekt op het laminaat van de woonkamer. Ik belde nog een keer aan. Soms had ze de muziek hard aanstaan of de bel uitgeschakeld omdat ze met rust gelaten wilde worden. Net toen ik mijn mobieltje wilde pakken, hoorde ik haar voetstappen. Ze was nooit sportief geweest. In de zomervakanties van mijn jeugd zat ze de hele dag aan het strand onder een parasol naar de zee te staren. Destijds was haar lichaam zwaar en opgezet. Ik wist niet waarom. Ik schaamde me als ik naar haar keek, ik wilde een mooie, aantrekkelijke moeder om wie iedereen me zou benijden, een moeder die zich elegant kleedde, met lang, donker haar, zoals op haar jeugdfoto's. Maar ze werkte al jarenlang onvoorstelbare hoeveelheden zoetigheden naar binnen, was verzot op sauzen met veel boter en moest uiteindelijk, zoals ik later dacht, voor haar tomeloosheid betalen met steeds hogere bloedsuikerwaarden. Ouderdomsdiabetes, luidde de diagnose, en sinds een paar jaar moest ze driemaal daags insuline spuiten. Een van haar akeligste gewoontes, een gril waar ik me altijd vreselijk aan ergerde en die mij mijn hele jeugd achtervolgde, was haar verzameling pruiken, door de reclame in de jaren zestig aangeprezen als een attribuut voor de zelfbewuste vrouw. Op een keer kwam ik vroeger uit de kleuterschool thuis en ze deed de deur open. Een vreemde vrouw met haar in dezelfde ossenbloedrode kleur als de voordeur. Ik keek haar

geschrokken aan. Wie was dat? Waar was mijn moeder? Had ik me in het huis vergist, woonden mijn ouders hier niet meer? En wat moest ik in dat geval doen? Pas door haar stem keerde ik terug naar de werkelijkheid.

Achter de deur hoorde ik mijn naam. Haar stem was nog net zo doordringend als vroeger. Angstig, schel als ze niet wist wie er voor de deur stond of als ze haast had, donker en zacht als ze zich ergerde, zo klaar als een klok en melodius als ze een van haar talloze verhalen vertelde. De deur vloog open. Op haar oude dag had mijn moeder haar schoonheid hervonden. Gekleed in een donkere broek en een mauvekleurige twinset stond ze fragiel en breekbaar voor me. Anders dan vroeger kleepte ze zich weer met zorg. Ik kustte haar ter begroeting links en rechts. Ineens voelde ik de behoefte haar beschermend in mijn armen te nemen. Onzeker legde ik mijn hand op haar schouder. Dook ze ineen onder mijn aanraking of verstarde ze? Deinsde ze achteruit? Was mijn aanraking haar onaangenaam?

In de kamer boog ze zich over de salontafel. Ze trok het kleine, rechthoekige brokaten kleedje recht. Achter de tafel tegen de muur stond een brede, met goudkleurige zijde beklede slaapbank. De uitlopende pootjes vernauwden zich tot iets te klein uitgevallen gouden klauwen. 'Empire, uit kasteelbezit,' zei ze op vertrouwelijke toon tegen iedere bezoeker. Meer zei ze meestal niet. Ze vermengde gevonden en uitgevonden met beleefd en bedacht. Soms nam ze genoegen met een aanduiding, soms genoot ze ervan breeduit te vertellen. Dat de donkere tafel een reproductie was vermeldde ze alleen om duidelijk te maken dat ze verstand van zaken had. 'Maar hij past,' voegde ze er dan vastberaden aan toe. Je moest wel gek zijn om haar tegen te spreken. Alles paste in haar benauwd volgestouwde tweekamerwoning. Dit was haar pied-à-terre sinds mijn vader en zij hun

tenten in Berlijn hadden opgebroken om zijn laatste twintig levensjaren samen in een wit huis in een verlaten Andalusisch maanlandschap door te brengen. Midden in het natuurpark Cabo de Gata, kaap van de kat, probeerde ze haar herinneringen te ontvluchten. Rechts van het terras verdwaalde de blik in een weids, leeg geveegd landschap, beneden glinsterde of woedde de zee. Een woestijn aan zee.

Ze ging in haar stoel naast de bank zitten. Ik had mijn opnameapparaat weer meegebracht. Het plan om een boek over haar te schrijven, over onze familie, over haar verhouding met mijn vader, was de afgelopen jaren langzaam gerijpt. Aanvankelijk had het me benaderd als een zwerfhond die me af en toe besnuffelde, om vlak voordat hij zich weer omkeerde zijn geurmarkering achter te laten. In het begin had het zelfs echt aangevoeld alsof iemand tegen mijn been piste. Vrienden en metgezellen moedigden me aan dit verhaal op te schrijven. Iedereen gaf daar zijn eigen motivatie voor. Ik merkte hoe ze zich de decorstukken eigen maakten, de episodes die ik, afhankelijk van de toehoorder, in steeds weer andere variaties vertelde.

Voor mij bleven die verhalen vreemd, maar tegelijk niet vreemd genoeg. Veel hiaten wierpen vragen op die ik niet durfde te stellen. Elke familieroman werkt met zijn eigen grammatica, ontwikkelt zijn eigen tekens, zijn syntaxis, die hem voor de betrokken personen vaak onleesbaarder maakt dan voor de toeschouwer van buitenaf. Wat vreemd is, groeit dichtbij. Zoals grootte en omvang van de wortels bij een boom overeenkomen met die van de kruin, zo is het ook hier. Als een vreemde zijn we geworteld in het verborgene, we grijpen onder de aarde om ons heen en vertakken ons. De vruchten, datgene wat we zien, rijpend of verrottend, levend of dood, komen overeen met datgene wat we in de natuur niet kunnen zien en in de familie

niet mogen zien. Het taboe. Ieder kind herkent het met de zekerheid van een slaapwandelaar.

Ik keek in haar gezicht. Ze droeg haar dunne witte haar streng naar achteren in een knotje gebonden. De laatste twintig jaar in Spanje hadden haar goedgegaan. Haar depressie was in de zon verbleekt, ze was afgevallen en had haar pruiken in zee gegooid. Een daad van bevrijding die mij mijn moeder, die ik vrijwel nooit zo had gezien, had teruggegeven. Van een afstand deed ze denken aan het jonge meisje op een foto uit 1932. Toen ze dertien was, was haar haar donkerbruin, haar blik verdrietig en ernstig. Nu zat ze tegenover me, eenennegentig jaar oud, het verschrompelde gezicht beheerst door haar gebogen neus, de grote handen die nog altijd nieuwsgierig naar alles grepen. Het op hogere leeftijd weer afgeslankte bovenlichaam had zijn spanning behouden.

De zoetige geur van oud leven kroop mijn neus binnen. Bij de voordeur hing de gele alpinopet van mijn vader aan een haakje. Die had hij op zijn sterfbed gedragen. Negen jaar waren sindsdien verstreken. Als ik de pet zag, hing zijn geur nog altijd in de lucht, alsof hij de ruimte niet helemaal had verlaten, alsof hij hem elk moment weer van het haakje kon pakken en zwijgend op pad kon gaan voor een van zijn lange wandeltochten.

Mijn moeder volgde mijn blik. ‘Je vader paste helemaal niet bij mij.’

Ik zat even met mijn mond vol tanden. Een verbijsterende opmerking over twee mensen die, met enkele onderbrekingen, een leven lang niet zonder elkaar hadden gekund.

‘Was er iemand anders dan?’

‘Eigenlijk niet.’

‘Nooit?’

‘Zoals ik zeg, eigenlijk niet.’

Ik kende andere verhalen, uit andere tijden, maar ook nu was er weer een andere tijd aangebroken. Ze zat nog steeds naar zijn gele alpinopet te kijken.

‘Mijn vader had hem opgeduikeld in de Tiergarten. En toen stond hij op een mooie, blauwe zondag bij ons voor de deur. Gelaarsd en gespoord. Ik zag meteen dat hij zich niet op zijn gemak voelde. Dat pak. Nee echt, om te giillen!’ Ze viel even stil.

‘Was je meteen verliefd op hem?’

‘Ik?’

‘Ja.’

Ze schudde voorzichtig haar hoofd. ‘Sommige dingen kan ik me niet meer zo goed herinneren, weet je, maar waarschijnlijk wel.’

‘En jij was destijds...’

‘Dertien.’

‘En hij?’

‘Zeventien.’

Haar hoofd zakte wat naar voren, alsof ze in slaap sukkelde. Even later sprak ze weer verder, haar ogen halfgesloten.

‘Eens zien hoe lang hij vandaag nodig heeft. Eigenlijk best wel brutaal ook. Verdwijnt gewoon en komt niet op het idee om te zeggen waar hij naartoe gaat of wanneer hij van plan is terug te komen. En dat gaat nu al een heel leven zo. Nieuw te geloven.’

2

In mei 1915, bij de slag bij Gorlice-Tarnów, sneuvelde de barbier Otto Joos door een schot in de borst terwijl hij met zijn bajonet de vijandige linie wilde bestormen.

In de parterrewoning van een derde binnenplaats in Kreuzberg beviel zijn vrouw Anna met behulp van haar toegesnelde buurvrouw onder de ogen van haar dochtertje Erna van een jongen. De baby was klein en woog amper drie kilo, toch maakte hij een verbazend krachtige indruk. De bevalling had twintig minuten in beslag genomen.

‘En nou heb-ie geen pa! Dat ken toch niks worre met dat wurm?’ De buurvrouw schudde haar hoofd.

‘Hou astemblief op met dat Berlijnse gejedel van je. Ik wil dat het joch wat beters hoort.’

Anna gaf de kleine de borst. Ze wilde zo duidelijk en netjes mogelijk praten, maar ineens vertrok ze haar gezicht.

‘Kolere, wat ken die zuige!’

‘Mens, Anna, hoe mot dat nou? Nou heb je d’r nog een mond bij om te voere.’

Anna luisterde niet. Ze keek naar haar pasgeboren zoon.

‘Ach, en met Otto, da’s toch evenzogoed ook wat, hè? Dat ze toch allemaal kassiewijle gaan! Wat een malaise toch.’

‘U kunt wel weggaan, mevrouw Kazuppke, Erna kan me helpen.’

De deur viel in het slot. Mevrouw Kazuppke schudde nog een paar keer haar ronde hoofd en veegde haar bloedige handen af aan haar vlekkerige schort. Ze had al een paar

buurkinderen op de wereld geholpen en een paar andere naar de engeltjes gestuurd. Ze kende het leven en wist dat de wereld er met deze jongen nog een probleem bij had gekregen.

Erna kwam op haar spillebeentjes aangeslopen. Ze schoof voorzichtig haar scherp gesneden gezichtje over haar moeders schouder.

‘Lief,’ zei ze droog. ‘Hoe mot-ie gaan hete?’

‘Otto. Net als z’n pa.’

Erna knikte.

Een paar weken later leerde Anna onderweg naar de kerk de werkloze metselaar Karl kennen. In de kerkbanken had ze ook haar andere mannen ontmoet. Niet de slechtste plek voor zoiets. Wie daar kwam, was op zoek naar bezinning, zelfonderzoek of troost voor zijn geschonden ziel. Na de mis kon je gemakkelijk een gesprekje aanknopen. Een babbelkje, misschien ook meer. Wie naar de kerk ging om het woord van de Heer te horen, was bereid zich open te stellen. Dat was een feit. En een slecht mens was hij vast ook niet, want hij geloofde in iets hogers, en dat hogere betekende veel voor Anna.

Karl was een rijzige man. Het leven had hem niet gespaard, dat zag ze meteen. Brede schouders en in de trotse borst een gekrenkt hart. Zulke tegenstellingen trokken haar aan. Ze zag hem als een woning die weliswaar een fikse opknappbeurt nodig had, maar veelbelovend was. Het goede aan zulke mannen was dat de concurrentie hun potentieel vaak niet zag, in elk geval niet zo snel als Anna. Haar eerste man, Wilhelm, ofwel Willi, had het tot iets geschopt. Hij werkte niet graag, maar daar hoefde hij bij Anna niet mee aan te komen. ‘Geen lafheid in het oog van de vijand,’ zei ze altijd in haar beste Hoogduits, en ze wist waar ze het over had. Niets was haar ooit te veel, ze voelde zich nergens te

goed voor als het erom ging haar gezin te beschermen, haar kinderen en man een aangenaam thuis te kunnen bieden. Eén warme maaltijd per dag, al was de erwtensoep zelden vet genoeg, laat staan dat er wat stukjes worst in dreven, maar er waren altijd wel boterhammen voor op het werk of op het schoolplein. Anna was arm en vindingrijk. Ze was voor niets en niemand bang, ook niet voor autoriteiten. Met haar gevatheid wist ze met name welgestelde mensen geraffineerd en charmant om haar vinger te winden. Ze was een gewilde schoonmaakster, snel, accuraat, betrouwbaar. Vaak kreeg ze meer dan het overeengekomen geldbedrag: een sieraad, een afgedragen jurk, bestek dat niet meer nodig was of een oud meubelstuk dat moest wijken voor een nieuw exemplaar. Meneer en mevrouw waren blij met die jonge vrouw die zo weetgierig was, die plezier had in hun mooie inrichting zonder ooit te vragen waarom zij niet ook zo kon leven. Anna hield die presentjes maar zelden. Meestal vond ze al snel een koper, en met de opbrengst vulde ze haar spaarpotje voor slechte tijden aan. Ze was een vrouw met een vooruitziende blik.

Willi kon het niet aan, hij trok zich steeds meer terug, begon te drinken, kwam nachtenlang niet naar huis en verhing zich uiteindelijk in een heldere sterrennacht aan een tak van een vermolmde boom in het Tegeler Forst. Hij was zo zwaar dat de tak brak, maar zijn nek ook. Van hem was Anna's oudste dochter, de zevenjarige Erna. Anna hield van Erna, maar ze was slim genoeg om in te zien dat het een klein kreng was voor wie je moest oppassen en dat je tegelijkertijd tegen zichzelf moest beschermen.

Helaas zaten er op de etages boven hun parterrewoning een paar jonge meiden die het horizontale beroep uitoefenden. Als Anna uitgeput van haar werk naar huis kwam, slopen de avondbezoekers vol geremde, opgekropte lust langs haar raam. Dikke, dunne, oude, jonge, knappe, lelijke ke-

rels, uit goede, uit betere en uit slechte kringen. Een enkeling klopte bij haar op het raam, belde bij haar aan, want Anna was niet alleen jong en knap, ze was ook wat veel mannen als ‘aantrekkelijk’ beschouwden. Maar Anna was niet te koop. Ze verachtte de jonge vrouwen niet, maar ze was trots. Ze zou liever verhongeren dan zich voor een paar mark aan zo’n kerel te geven. ‘Trots is het enigste wat je heb als arme vrouw. Als je die verkoopt, ben je de pineut.’ Maar Erna’s vader Willi was zwak geweest. Daar kon ook Onze-Lieve-Heer niks aan veranderen.

Niet lang nadat ze hem had begraven, leerde ze in de kerk Otto kennen. Van buitenaf gezien was hij het tegenovergestelde van Willi. Klein, eerder zachtaardig, smalle schouders, volle lippen met daarboven een kekke snor die hij zorgvuldig bijhield. Otto was kapper. Hij dronk niet, hoereerde niet, had wat op zijn spaarbankboekje staan, had een soepele geest, was vlijtig, zij het niet heel erg ambitieus. Je kon op hem bouwen. Al snel begon Anna hem ervan te overtuigen dat hij best barbier zou kunnen worden. Als barbier kon hij zijn gezin beter onderhouden, dan was hij iemand, kon ook operaties uitvoeren, net als een echte dokter, een rotte kies trekken, een abces doorsnijden. Met vereende krachten zouden ze dan vast al snel de parterrewoning kunnen verlaten, misschien naar de tweede binnenplaats, weg van al die slechte invloeden en het nog slechtere gezelschap, waarmee eerder de hoerenlopers bedoeld waren dan de hoeren zelf. Anna was bang voor hen. Niet vanwege haarzelf, ze wist altijd respect af te dwingen, maar vanwege de kleine Erna. Ze wist dat er tussen die mannen, die dagelijks vlak na het invallen van het duister op de binnenplaats rondhingen, ook perverselingen zaten die over uiterlijk twee, drie jaar hun weezinwekkende poten maar al te graag naar haar kleine Erna zouden uitsteken.

Otto wist snel op te klimmen. Onder gunstiger omstan-

digheden zou hij vast chirurgijn zijn geworden, en misschien had hij het met Anna's hulp ook nog wel zo ver kunnen schoppen, maar toen kwam de oorlog. Vier jaar van gruwelen, en zoals zoveel anderen van zijn leeftijd sneuvelde Otto voor zijn vaderland, drie maanden voordat hij zelf vader werd. Hij was Anna's grote liefde en dus gaf ze hun gezamenlijke zoon zijn naam.

Otto's stiefvader Karl had niet veel met de jongen op. Hij registreerde jaloers elke geste, elke nog zo kleine attentie die Anna haar zoon ten deel liet vallen. Na de geboorte van hun gezamenlijke dochter Ingeborg werd het nog erger. Karl had nu eindelijk zijn eigen kind. Die koters, zoals hij Erna en Otto noemde, waren hem tot last. Hij zag niet in waarom hij krom moest liggen voor andermans broedsel. De oorlog had hij zonder decoraties overleefd, het enige wat hij aan die tijd had overgehouden was een ernstig trauma: plotselinge angstaanvallen die hij steeds vaker met alcohol probeerde te bestrijden. Stap voor stap verplaatste hij de oorlog van buiten naar binnen. Wat hij niet wegdrank verspeelde hij, in de hoop het verloren geld terug te winnen. Op de bouw was hij ontslagen, weg was de droom om voorman te worden. Hij nam het zoals het kwam, bood zich aan als gelegenheidsarbeider, meestal in een fabriek. Een ongeschoolde arbeider was hij nu, een hulparbeider, een nul. Tevergeefs zocht hij zijn verloren trots tot op de bodem van de schnapsfles. Op zaterdag kreeg hij zijn loonzakje, dat hij meestal nog diezelfde nacht verzoop. Dan keerde hij wankelend huiswaarts en sloeg iedereen in elkaar. Alleen zijn kleine Inge niet.

Anna kon hem niet tegenhouden. Ze wist dat ze Otto en Erna in veiligheid moest brengen. Via haar mevrouw hoorde ze over de *Kinderlandverschickung*. Omdat Otto en Erna een verwarde, uitgemergelde indruk maakten, lukte het

haar vrij snel voor hen allebei een plaatsje te bemachtigen. Otto belandde bij een familie in Opper-Silezië, Erna kwam in het Ruhrgebied terecht.

Het afscheid viel Anna zwaar, maar ze wist geen andere oplossing. Erna was de afgelopen tijd meer dan eens weggelopen en de kleine Otto stotterde van angst zodra hij zijn stiefvader in de verte ontwaarde. Het leek voor beide partijen een goede regeling: de kinderen waren in veiligheid en de gastouders kregen van de staat een fatsoenlijke toelage voor de huishoudkas. Amper een jaar duurde de scheiding. Een verademing voor Erna; voor Otto, die van de regen in de drup kwam, een hel.

's Morgens om vijf uur sleurde de nog half slaapdronken Irmgard hem met haar dikke armen zijn bed uit. Buiten stopte ze hem bij vrieskou in een tobbe met ijswater en duwde hem met het deksel onder water tot hij bijna verdrinkt. Zijn gespartel was voor haar elke keer weer een bron van vermaak. Otto had al snel in de gaten dat ze het deksel pas weer optilde als hij zich daaronder niet meer verroerde, en dat er bovendien een kleine ruimte zat tussen het deksel en de waterspiegel. Hij hield voorzichtig zijn mond net boven het wateroppervlak en hapte naar adem tot Irmgard het deksel weer optilde om hem, naar zij meende op het laatste moment, uit het water te trekken.

Otto begon in bed te plassen en in zijn broek te poepen. Zijn gastvader greep hem dan bij zijn lurven en dwong hem vloekend om 'die stront' op te vreten. Als hij weigerde, sloeg zijn gastvader hem met de vieze broek in het gezicht en bromde dat hij hem dat soort geintjes nog wel zou afleren. Otto stotterde niet meer, hij hield helemaal op met praten. Daarna weigerde hij nog te eten. 'Wie niet wil, heeft al genoeg,' merkte Irmgard onaangedaan op.

Na elf maanden redde Anna haar zoon nipt van de hon-

gerdood. Ze haalde haar twee kinderen terug naar Berlijn en voerde vanaf dat moment een ijzeren regime. Als Karl zijn hand ophief tegen een van de kinderen, sloeg ze hem met de bezem op zijn vingers of ze weerde hem nachtenlang uit haar bed.

Op school was Otto de kleinste en de zwakste. Zijn klasgenootjes namen de plaats van zijn stiefvader in en rosten hem dag in, dag uit af. Toen hij zijn met bloed en tranen besmeurde gezicht weer eens stond af te spoelen boven de gore wasbak in de naar oude urine stinkende schooltoiletten, bekeek hij zichzelf in de spiegel en besepte dat er iets moest veranderen. Die nacht jatte hij van een bouwplaats een paar zware stenen en een ijzeren stang. Hij vijlde gaten in de tegels, zaagde de ijzeren stang op maat en knutselde een halter in elkaar. Op de binnenplaats stond een klein ijzeren rek waar de vrouwen hun versleten tapijten overheen gooiden om ze met een rieten mattenklopper uit te slaan. Anna liet dit werkje aan Karl over. 'Je doet verder toch niks.' Van liefde was geen sprake meer. Als hij op haar kwam liggen, spreidde ze haar benen en kreunde snel en luid, zodat hij klaarkwam. Al gauw kwam Karl op het idee dat hij met de mattenklopper ook de achterwerken van zijn verdorven gezin kon bewerken.

Otto stond nu elke ochtend twee uur vroeger op, sloop langs zijn snurkende stiefvader, die meestal op de bank in de woonkamer moest overnachten, kiepte met woedende herinneringen aan zijn pijnigster Irmgard een bak ijskoud water over zijn naakte lichaam, haalde, slechts gekleed in zijn onderbroek en fijn geribde hemdje, zijn halterstang uit de kelder, waar hij hem verstopt hield, en ging trainen op de binnenplaats.

Aanvankelijk kon hij het gewicht amper optillen of zichzelf meer dan driemaal opdrukken, maar hij wist dat als hij

nu zou opgeven, hij voorgoed verloren zou zijn. De les was helder en duidelijk: klappen krijgen of uitdelen. Hij was er niet eens zeker van of hij wilde uitdelen, maar hij wist wel dat hij niet meer wilde incasseren. Na een paar weken werden de tegels te licht. Hij bevestigde twee volle bierkatten, die hij onder het bed van zijn in een halfslaap lallende stiefvader vandaan had getrokken, met een touw aan de ijzeren stang en verbeterde al snel zijn eigen record van drie sets van vijf naar vier sets van dertig. Anna zag haar zoon van achter het raam en zweeg. Ze had het begrepen. Altijd als ze aardappels hadden, of een enkele keer zelfs brood en boter, legde ze voor Otto wat opzij. Een halfjaar later was Otto nog net zo klein, maar uit al zijn kleren gegroeid. Gespierd en stilletjes ging hij op weg naar school, de weg die zo lang zijn kruisweg was geweest.

Paul Meister, Otto's aartsvijand, die door iedereen eerbiedig Paule werd genoemd, was niet de slimste van de klas, maar met zijn vuisten was hij sneller dan de grootste bolleboos bij de tafel van één. Hij ramde iedereen die zich tegen hem verzette zonder pardon tegen de grond. Omdat hij met zijn mond niet bepaald de vlotste was, gaf hij zijn bevelen met blikken aan zijn troepen door.

Het was een maandagochtend in december. De klinkers van het schoolplein waren bedekt met koude rijp. In de eerste grote pauze deelde Paule met een paar gebiedende gebaren twee teams in voor het voetbal. Otto stond ergens in een hoek en pakte zorgvuldig de boterham uit die zijn moeder hem had meegegeven. De modderige leren bal trof hem vol in het gezicht. Schieten kon Paule wel. Zijn claqueurs joelden van vreugde.

'Otto poep in de broek!' gilte een mager, puisterig joch. 'Otto de slapjanus propt zijn bammetjes in zijn kanis!' voegde een ander eraan toe terwijl hij zich met een rode

kop achter Paule verscholen hield. Zijn armen stonden een eind van zijn dikke lijf af, alsof iemand zijn krukken van hem had afgepakt.

Triomfantelijk paradeerde Paule op Otto af en ging voor hem staan. Met een korte blik vanuit zijn ooghoeken beduidde hij Otto zijn plaats in het team in te nemen. Toen gebeurde alles heel snel. Otto gaf hem met zijn rechtervuist een hoekstoot tegen de lever. Terwijl Paule bijna stikte, knalde Otto's linkerarm eerst met de vuist en daarna met de elleboog in Paules gezicht en vermorzelde zijn neus en jukbeen. Toen Otto boven op hem lag en zijn gezicht als een oude dweil over de stenen wreef, kon Paule zich al niet meer precies herinneren of hij eerst iets had gezegd en toen het brood uit Otto's hand had gegrist of dat het omgekeerd was gegaan.

De claqueurs deinsden zwijgend achteruit. Hulpzoekend draaide Paule zijn bebloede gezicht naar hen toe. Niemand verroerde zich, iedereen staaarde Otto eerbiedig aan. Hij was de nieuwe koning. Hij slenterde onverschillig het plein af.

Vanaf de andere kant van het schoolplein kwam een oudere jongen hem tegemoet, terwijl de rest er stilletjes vandoor ging. Hij stak zijn hand naar Otto uit. 'Roland.'

Otto keek hem zwijgend aan. Hij kende de vijfdeklasser van horen zeggen. Hij was altijd met een grote boog om dat soort mensen heen gelopen. Die zouden sowieso nooit aandacht aan hem schenken. Nu keek hij hem voor het eerst in de ogen. Blauwwitte melk, dacht Otto. Roland was niet veel langer dan hij. Zijn knoestige handen hingen losjes maar licht aangespannen langs zijn lichaam, merkwaardig gehoekt, zijn benen in een ontspannen staat van paraatheid. Een vechter, Otto herkende het meteen. Hij drukte zijn hand.